

МР МАРИЈА С. ТЕРЗИЋ

Институт за књижевност и уметност (ИКУМ)

Зграда Вукове задужбине, Краља Милана 2, 11000 Београд

ДИЈАЛОГИЧНОСТ ЗБИРКЕ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ ТРАЖИМ ПОМИЛОВАЊЕ И РОМАНА ДЕРВИШ И СМРТ У СВЕТЛУ ДОГМЕ ЗАКОНИКА И СВЕТЕ КЊИГЕ (КУРАНА)

АПСТРАКТ

Овај рад се бави анализом песничке збирке *Тражим помиловање* српске песникиње Десанке Максимовић и романа *Дервиш и смрт* српског писца Меше Селимовића у светлу феномена дијалогичности онако како га схвата Михаил Бахтин у свом делу *Проблеми њоетике Достојевској*. У раду се анализирају дијалози песникиње са *Душановим закоником* у форми песама из којих проговарају два гласа, ауторкин и царев, као и дијалози јунака романа Ахмеда Нурудина са муселимом, кадијом и муфтијом. Идеја рада је да покаже дијалошку позицију људског бића и власти која брани своје становиште духом *Законика* и *Курана*. Основни мотив који повезује те дијалоге је побуна Десанке Максимовић и Ахмеда Нурудина као чин протеста против суровости у виду казне за непостојећи злочин. Њихов протест је мотивисан хуманошћу која је иманентна сваком човеку.

И Десанка Максимовић и Ахмед Нурудин пледирају за милост властодржаца, иако је бог једини који прашта. Акценат рада биће на обавезујућем, мандаторном карактеру два историјска документа, *Душановом* законнику и *Курану*, иза којих стоје, и које доноси врховни политички и религијски ауторитет. Рад настоји да повеже аторитет Бога, властодршца и да покаже супротност са гласом обичног човека наглашавајући бескрајно удаљене и ни по чему сличне перспективе и којих једни и други сагледавају (не)постојећи злочин.

Кључне речи: дијалог, дијалoшка позиција, казна, помиловање, милост, суровост, *Душанов законик*, *Куран*

Десанку Максимовић и Мешу Селимовића, осим што су савременици⁹⁶, повезује то што су своја дела о којима ће бити речи у овом раду, збирку *Тражим њомиловање* и роман *Дервиш и смрић* омећили историјском дистанцом. Тиме што су своја књижевна остварења омећили историјским маркерима ближе или даље прошлости, песникиња и романописац су направили отклон својим делима штитећи их од евентуалне политичке злоупотребе. Истовремено, на тај начин су своја дела проткали културолошком димензијом чинећи их вишеслојнијим. Захваљујући томе, њихово анализирање се може извести сагледавајући углове који нису само књижевнотеоријски, већ сежу далеко у традицију народа и култура која су ова два дела изнедрила.

Политичка и религијска призма су кључеви који доприносе свеобухватнијем схватању и потпунијој анализи песничке збирке и романа, која у себи оваплоћује шире димензије, укључујући оне на којима идентитетски почива један народ, без обзира на то да ли тај народ свог Бога назива Исусом Христом или Алахом. Песничка збирка Десанке Максимовић и роман Меше

---

⁹⁶ Десанка Максимовић је живела и стварала у периоду од 1898. до 1993.г., а Меша Селимовић од 1910. до 1982.г.

Селимовића, стога, у овом раду ће бити анализирани не само као уметничка, дела лепе књижевности, већ ће акценат бити на њиховој повезаности пре свега са историјом, традицијом и правом, када је реч о Максимовићевој, односно са религијом, али, такође и историјом, традицијом, па и правом, када је реч о Селимовићу.

Настојаћемо да докажемо паралеле које постоје између стожера овог рада, *Душановој законика* и *Курана*, као докумената који садрже обавезујуће норме, упуте за живот народа којима се намењени. Оно чиме ће се овај рад посебно бавити јесте феномен ауторитета који стоје иза ова два документа, цара Душана, силног српског цара из 14. века, за време чије владавине Србија доживљава (барем) свој територијални врхунац, и муслиманске свете књиге, Курана, који је, по речима Дарка Танасковића, „„Свето писмо ислама”, зборник објава различитог садржаја, које је, по муслиманском веровању, своје Посланику кроз низ година сукцесивно „спуштао” Алах” (Танасковић 2018: 22).

Оно на шта ћемо се најчешће позивати у овом раду јесте мандаторност *Законика* и *Курана* али с освртом на окамењену строгост ауторитета који их доносе, као што је цар Душан, с једне и/или спроводе, попут муселима и кадије, па и муфтије, с друге стране. Та строгост посебно се односи на најниже сталеже, чиме се поцртава суровост исказана према онима који чине ту касту, а то су сиромашни, обесправљени, убоги, крив(ц)и, грешни, макар не били ни криви и грешни, у име којих се, против ауторитета, подиже људски глас српске песникиње, песникиње изникле из народа вечито кривога другима, често без правог разлога, и српског писца, који проговара устима свог јунака, Ахмеда Нурудина, који одлази да ауторитет, муселима, кадију и муфтију, упита за сопственог брата, закога је мислио да је ухапшен.

С обзиром да овај рад жели да истакне супротност у позицијама и сагледавању света између властодржаца и оних који то

нису, који су „само” људи, позваћемо се на схватање дијалога од стране Достојевског, које у први план ставља укрштај супротстављених гледишта два субјекта чији је светоназор сијаметрално супротан један другом, а који је директно условљен позицији којој заузимају: властодржачкој и људској. Тежиште сукоба јесте суровост намењена или спроведена над жртвом, која је „обичан” човек, без иметка, моћи, или функције, себар, попут Харуна у роману *Дервиш и смрт*, коме термин често помињан у збирци Максимовићеве, *себар*, пристаје, и на кога се може једнако односити као на безначајне сиромаше у поменутој збирци.

У овом раду настојаћемо да прикажемо дијалошку позицију два гласа, песникиње Десанке Максимовић с једне и главног јунака романа *Дервиш и смрт*, Ахмеда Нурудина са друге стране, и њихових саговорника, цара Душана и његовог *Законика* у песничкој збирци *Трајим њомиловање* и кадије и *Курана* у српском роману. Збирка *Трајим њомиловање* Десанке Максимовић и роман *Дервиш и смрт* Меше Селимовића су поетско односно прозно остварење унутар којих су (де)кодирани *Душанов законик* и *Куран*, чији је шеријат интегрални део.⁹⁷

Он „[...] у целини припада Алаху” (Танасковић 2018: 132), једном једином муслиманском Богу. За муслимане, Посланик је Мухамед, за кога неки од исламских извора да је у тренутку када је први пут примио објаву из *Курана* имао 40 година (2018: 14-19), исто онолико колико има Ахмед Нурудин у роману *Дервиш и смрт*.

Биографизам на страну, за овај рад је важно то што оба дела комуницирају са писаним облицима који нису примарно књижевни. Збирка песама *Трајим њомиловање* представља рефлексивну, дубоко лирску полемику са правним актом, *Душановим закоником*. Роман *Дервиш и смрт*, пак, као подтекст употребљава Свету књигу исламске религије, *Куран*, који, „[...] као класич-

---

⁹⁷ Дарко Танасковић, *Ислам: дојма и животи*, 2018, стр. 131.

но догматско-религиозно дјело (аналогно *Библији*) укључује у свој есхатолошки и мета вриједносни систем сваки касније изведен облик теолошко-метафизичког мишљења: одређује распон његове „догматике” и мјеру „отварања” према свјетовном типу разумијевања људских и повијесно друштвених појава” (Прохић 1972: 126). Његова сличност са *Душановим закоником* у правном погледу је та што он, између осталог, садржи и „[...] норме исламског права [...]” (Танасковић 2018: 70).

Оба дела у себи оваплоћују правничку али и књижевну природу и оба текста захтевају доследно тумачење. Будући да је оно предмет херменеутике, која, као и интерпретација, представља „[...] тумачење верских, правних и литерарних списа” (Грубачић 2012: 32). И *Законик* и *Куран* ћемо у овом раду пре свега сагледавати као правне списе, тачније текстове, јер „текст је терминолошки наследник „списа” (2012:33) кроз анализу позиције Десанке Максимовић и Ахмеда Нурудина пред књигама кроз које проговара овоземаљски ауторитет нем и глув за сужња окривљеног, било да је реч о себру или о Харуну.

Сличност позиције песникиње и дервиша огледа се у томе што се обоје налазе наспрам ауторитета са којим су – попут јунака Достојевског у сукобу, дијалошкој позицији, у односу дијалошке противречности.⁹⁸ Они конфронтирају лично гледиште са гледиштем ауторитета укоренењем у *Законику*, законуодносно шеријату/*Курану*. „[...] када слушамо слово закона – у нама се одвија негација субјекта, заборав, нестајање пред апсолутношћу према којој смо ништа” (2012: 32) попут себра из Десанкине збирке, и попут Харуна из романа Меше Селимовић. У оба дела којима се у вом раду бавимо присутан је вербални окршај два супротстављена гласа од којих један покушава да води дијалог, док је друго чврсто укопан у монолошкој позицији коју му на-

---

⁹⁸ Слободан Грубачић, *Александријски свеџионик: тумачења књижевности од александријске школе до постмодерне*, 2012, стр. 225.

меће политичка улога. Како Нурудин у сцени са кадијом каже: „Говорили смо исто, а сасвим друго” (Селимовић 2004: 134).

У делу *Проблеми ѿеѿиѿе Досѿојевској*, Бахтин каже: „Све у романима Достојевског тежи ка дијалогу, ка дијалошком супротстављању као своме центру. Све је средство, дијалог је циљ. Један глас ништа не завршава и ништа не разрешава. Два гласа су минимум живота, минимум постојања” (Бахтин 2000: 238). Дијалог ће, као форма, у овом раду бити анализиран на фону Бахтиновог схватања дијалогичности и дијалога које, у контексту романа Ф.М.Достојевског, потенцира присуство два гласа. „Потпуно је разумљиво да се у центру уметничког света Достојевског мора налазити дијалог, и то не дијалог као средство, већ као циљ самом себи. Дијалог овде није предворје за радњу, већ сама радња” (2000: 238).

На почетку дефиниције термина дијалог у *Речнику књижевних ѿермина* Института за књижевност и уметност наводи се следеће, чиме ћесе овај рад у наставку подробније бавити: „Мисао затворена у себе, самодовољна и догматична јесте монолошка мисао, а мисао отворена за друге и управљена надруге јесте дијалошка мисао” (стр. 122). Срж проблематичности када је реч о дијалогу са ауторитетом јесте његова догматска неупитност, апсолутизам са којим почиње и којима се завршава сваки не више дијалог, већ покушај дијалога, јер са ауторитетом дијалог напросто није могућ.

У анализираној збирци Десанке Максимовић и у роману *Дервиш и смрт* стиче се утисак да песникиња и протагониста покушавају да воде дијалог разменом сопствених дијалошких мисли са влашћу, коју одликује упадљиво монолошка мисао, мисао која у својој крутости од шуме не види дрвеће тако што од мноштва одредби, норми, и правила не види човека. Песникињин „лирски говор и говор закона међусобно су веома удаљени, они теже дијаметрално супротним циљевима” (Деретић

1993: 579) које изговарају гласови увучени у унакрсну ватру која пламти у амбису између људског и гласа ауторитета.

Штавише, „збирка као целина компонована је на алтернацији та два песничка гласа, гласа цара што прописује законе и гласа песникиње која брани окривљене [...]” (1993: 580). Цар је врховни ауторитет, а тај ауторитет је директно извире из *Душановој законика*. Наиме, „Душановим закоником утемељена је законодавна власт суверена на челу централизоване српске државе [...]” (Огњеновић 2016: 173). Њему је пошло за руком, „[...] да на Васкрс 1346. у Скопљу из руку првог српског патријарха, Јоаникија I, прими царско знамење” (2016: 172), потврђујући тиме свој врховни ауторитет на челу државе. Отуда његова законодавна активност носи апсолутну тежину. Он *Закоником*, „[...] правно утврђује легитимитет свог царског статуса [...]” (2016: 172).

У оба дела један од гласова, онај који припада ауторитету, звучи осионо, непоколебљиво укорењен у сопствену позицију владоца и одлучиоца, у закон, када је реч о цару Душану, а „[...]да би царска моћ била потпуна, и духовна и световна власт морају бити под његовом контролом” (2016: 172). Душанов, „[...] глас се темељи на историјско-друштвеним потребама и истинама, које начелним нормирањем односа преображава у свој законик [...]” (Марковић 2007: 146) или усуровостзакона и *Курана*, као што ти чини кадија.

Други глас одликује хуманистичка подуњеност против суровости казне намењене другом човеку, па макар он био и преступник, за кога *Душанов Законик* нема милости, као што је за Харуна немају ни муселим, ни кадија, ни муфтија:

само кривцу ће се сурово судити,
али не суровије
неіо шїіо у закону сїіоји.

(„Проглас”, стр. 46)

Тај други глас је протестни глас. Форма у којој песникиња и српски писац изражавају свој протест је кроз дијалог. Обоје се упуштају у дискусију са инстанцама моћи. У вербалним расправама учествује два пара сукобљених гласова. Један пар чине песник(иња) и цар, а други Нурудин и муселим, кадија и муфтија. „У дискусији, односно дијалогу, песник је у позицији царевог критичара и његовог дела – Законика” (Марковић 2007: 147).

Душанов законик је највиши правни акт средњовековне српске државе⁹⁹ у којој је на снази био феудални поредак.

„Законик није ништа друго до зборник закона, акт који садржи законе; а како реч закон нигде у српском праву није употребљена да означи формалан општи правни акт, то је немогуће и да је у Законику ово посреди. Како је закон означавао правно правило уопште, тако је и Законик само – зборник правних правила” (Кршљанин 2013: 84).

Он се превасходно састојао од норми посвећених световном праву.¹⁰⁰ У знатномањој мери су у *Законику* присутне одредбе које се тичу грађанског права, за разлику од оних које се тичу области кривичног права, као и оне које се баве судским поступком.¹⁰¹

„Занимљиво је да су у Душановом законику одредбе из области грађанског права малобројне, док је велики део овог правног кодекса посвећен кривичном праву, где се као потпуно нов појављује термин за кривицу - „сагрешеније”. „Сагрешенијем” се сматрало огрешење о поједине државне прописе или моралне заповести, што је по аутоматизму представљало атак и на божији закон, па су предвиђене казне биле крјање сурове, укључујући све облике телсеног сакаћења, осим кастрације” (Огњеновић 2016: 173).

---

⁹⁹ Александар В. Соловјев, *Посѣјанак и значај Душанова законика*, 2017, стр. 19

¹⁰⁰ *Истио*, стр. 11.

¹⁰¹ *Истио*, стр. 19.

Уз то, *Законик* садржи и одредбе административног права које се односе на државну управу.¹⁰² „Прва група законских одредница омогућавала је цркви читав низ повластица, штитећи је и као верску институцију, али и као најмоћнијег феудалца у средњовековоној Србији. Друга група чланова бавила се обавезама властеле и сељака, регулишући сталешке односе и одређујући карактер државног и друштвеног уређења [...]” (Огњеновић 2016: 173).

Њиме се регулишу међусталешки односи, као и обавезе које сталези имају према цару.¹⁰³ „*Душанов закон* регулише сталешке и судске односе с јасно одређеним циљем: да се тачно обележе права и обавезе појединих сталеза (цркве, властеле, грађана и сељака) и да се утврди поштовање према закону у читавој православној царевини Срба и Грка” (Соловјев 2017: 31).

Будући да су и *Душанов законик* и *Куран* дубоко формални у својој суштини, оба поседују ригидност врховног одређујућег документа иза којих стоје фигуре врховне власти цара, односно Алаха и њихов царски и бојжи ауторитет. Цар Душан намеће своје законодавство као једино по ком чланови друштва треба да се управљају и које треба да поштују као једини закон. То потврђује сам цар. У песми „Проглас”, којом започиње песничка збирка, проговара Душан законодавац, објашњавајући своју везу са врховним небеским ауторитетом у име ког су га круном овенчали светитељи:

По милости бојјој
И благослову светитеља из Раса,
Ја, цар Срба, Грка и Арбанаса,
[...]
дајем законик,
и нека нема других законика
осим мојих.

(„Проглас”, стр. 44)

¹⁰² *Исџо*, стр. 20.

¹⁰³ *Исџо*.

Овај рад ће се превасходно бавити мандаторном природом оба текста - неупитном снагом слова закона, како божјег, јер *Куран*, као Света књига муслиманске религије садржи „[...] поруке божанске истине и мудрости” (Танасковић 2018: 60), тако и владарског, оличеног у Душановом *Законику*. Акценат ће бити на њиховој крутости, оној која одликује сваки од два документа, *Законика* цара Душана односно *Курана* са обавезујућом снагом унутар којих нема места за књижевно-уметничке узлете, лиричност, интертекстуалност.

Калуп нормативности је узак и крут. Кроз ригидну мрежу пропада обичан човек губећи се у ништавилу суровости закона и прописа којима се у квазидијалогу са братом унесрећеног човека заоденуо кадија. „Његови су разлози Божји, моји људски. Нисмо били равноправни. Он је уздигнут изнад ствари, и говори ријечима створитељевим, а ја сам покушао да своју ситну невољу ставим на вагу обичне човјечанске правде. „[...] Он је бранио начела, ја себе; [...]” (Селимовић 2004: 134). што апострофира неједнаку позицију дервиша и Ајни-ефендије, али и песникиње и цара Душана и бинарну опозицију инфериорног и супериорног положаја одлучиоца који наступа у име доктрине, положаја, моћи и закона, али не и у име алтруизма.

Звао се он *Душанов законик* или *Куран*, у њима као правним текстовима свака амбивалентност мора бити отклоњена, а значење дато недвосмислено јасно, снагом речи апсолутног ауторитета. Нема одступања од норми јер су оне те које морално-правно омеђују живот друштва и свих његових сталежа, међу којима, а то је нарочито евидентно у *Законику*, постоји неједнакост, пре свега у погледу казни одрезаних за чињење дела.

Између *Законика* и *Курана* се може повући паралела јер морално-правна есенција најважнијег правног акта српске државе у време цара Душана се може компарирати са најважнијом књигом муслимана, јер, како је записао Дарко Танасковић у својој књизи *Ислам: доџа и живои*:

„На основу грађе садржане у двама текстулним изворима ислама, *Курану* и *Сунни/хадисима*¹⁰⁴, извођени су сви теолошко-морални и верско-правни закључци, ставови, прописи и одлуке којима су, у збиру, формирани и кодификовани исламска јуриспруденција (*фикх*) као конкретизација светог закона (*шеријата*) [...]” (Танасковић 2018: 121).

Срж сличности збирке *Тражим њомиловање* и *Курана* је у њиховом обавезујућем карактеру иза ког стоји врховни ауторитет, политички, државни, законодавни с једне односно религиозни са друге стране. Оба дела посредно комуницирају са Богом. И то што и један и други садрже норме права, као и оног који моли и оног који се моли за милост. Синтагма „тражим помиловање”, иако дубоко хришћански милосрдна и хуманистичка у својој суштини, ипак одјекује призвуком правне норме с обзиром да је помиловање правни термин. У регистру нашег, модерног времена и савремене правне науке, термин помиловање има следеће значење:

„Помиловање представља акт „милости” председника Србије, којим се одређено лице поименично ослобађа од кривичног гоњења, потпуно или делимично ослобађа од извршења казне, изречена казна му се замењује блажом казном или условном осудом или му се даје рехабилитација.” (Вуковић, Бајевић 2017: 59).

То Десанка Максимовић у својој збирци *џиражи*, као што је дервиш требало одлучније да од муфтије затражи „ да жута без-

---

¹⁰⁴ „Показало се, наима, да Куран, иако у неким својим деловима наглашено нормативан и и конкретно инструктиван, никако није могао бити довољана основа за моралну и друштвену оријентацију и, нарочто, за правно регулисање односа [...]. Посегло се, стога, у Мухамедову *суну*, да би се, на трагу поучних примера његовог понашања у одређеним околностима и начина на који је он решавао спорна питања оформио што потпунији етички и правни кодекс муслиманске општине. [...] *Хадиси*, [...] у збирчине Мухамедову *суну* [...]” (Танасковић 2018: 115)

вољна рука напише три рјешавајуће ријечи: [...] пустити затвореника Харуна” (Селимовић 2004: 158).

Правни регистар у роману *Дервиш и смрт* затичемо већ на почетку романа, који отвара мото из *Курана* у ком се каже:

*„Позивам за свједока масџидионицу и њеро и оно
што се њером њише;
Позивам за свједока несигурну њаму сумрака и ноћ
и све што она оживи;
Позивам за свједока мјесеца кад на једра и зору
кад задијели;
Позивам за свједока судњи дан,
и душу што сама себе кори;
Позивам за свједока вријеме,
њочетак и свршетак свега [...]*”

(Селимовић 2004: 11)

Потом, у самом уводу романа је сценау којој се Ахмед Нурудин налази се пред ауторитетом празне хартије која представља подлогу за писани отисак његовог дуела са самим собом и Другим у себи, са исламским Богом – Алахом. Оно што ће бити исписано на листу папира биће записник оптужнице против њега, писани облик завршне речи која ће садржати речи исписане у његовој (само)одбрани. Празан папир је метафора судског процеса који дервиш води сам са собом, за себе, против себе и онога што у себи дервишки баштини – исламске вере.

Реч је о сцени у којој је главни актер писање, које „[...] постаје „суђење” самом себи, процес, „немилосрдно исљеђење, шејтански посао [...]” (Делић 2014: 29) шејха Нурудина. Унутар њега истовремено се налази више лица, плуралитет учесника у судском спору, што сам шејх потврђује речима: „[...] а све сам ја на том суђењу, и судија и свједок и тужени” (2004: 110).

Роман *Дервиш и смрт* почиње Нурудиновим препознавањем плуралитета у себи. У току писања исповести која је њего-

во интимно суђење, он себе препознаје у трима улогама. Прва улога коју додељује самом себи је улога судије, друга је улога оптуженог, а трећа улога је улога сведока. Суђење о коме је реч везано је за случај његовог рођеног брата, који је захваљујући њему дошао у касабу из родног села Јоховца, у коме је остао њихов отац, братовог заточења и његовог убиства ни због чега.

Судија ће бити Ахмед Нурудин, носилац (бар) две противречне свести, људске и дервишке. Људска свест признаје појединачног човека, тражи његове кости да их сахрани близу себе, па макар само да дају за право њеној мржњи. Дервиш је присталица жртвовања човека у име закона, догме, егзегезе, општег и колективног.

Суђење је покушај да испита обе своје свести и да донесе одлуку која од те две је (по)грешна. Оно је унакрсно испитивање његовог унутрашњег плуралитета, током ког и Ахмед и Нурудин износе своје аргументе. Иза Нурудина стоје Ред, ислам, Алах, небеса; иза Ахмеда крв, генетика, породица. Оптужује се Нурудин за удаљавање од дервишке улоге божјег слуге Ахмедовим чињењем у име спасавања брата.

Поротници на том суђењу су Хасан, који у дервишу морално изазива човека да се бори за брата, Исхак, који га искушава да донесе одлуку, макијавелистички властодршци који су Харунове убице, премда не егзекутори, него они који су се потрудили да егзекуције буде. Њихов разлог за елиминацију човека који је сувише знао је спречавање ширења трулежи. Поротник је и заједница, друштвена средина коју представља Али-хоџа, а која, преко њега, одлучује о Нурудиновој друштвеној видљивости тако што (не) одобрава његову хамлетовску пасивност након Харунове смрти, Алијага, део сплетке Ахмеда Нурудина, хаџи-Синанудин, жртва исте, Мула-Јусуф, Харунов издајник, Ајни-ефендијин доушник, Хасанов спасацац.

Ова, почетна сцена романа одговара плуралном односу који срећемо у песничкој збирци *Тражим ѿмиловање*. То је од-

нос између врховног ауторитета који је Бог, његов земаљски титуларни представник, цар Душан, његов *Законик*, нарочито непопустљив према човеку ниског сталежа званом себар, а који ће у овом раду бити повезан са дервишевим братом Харуном. Себру суди Душанов законик. Будући да га је донео цар Душан, то га чини судијом. Харуну је пресудио Ајни-ефендија, носилац титуле судије у српском роману.

Харун је себар. Он је тај који страда због тога што је сопственим очима сведочио лажираном правничком документу, записнику са монтираног саслушања. Огледало немилости власти према обичном цовеку на кога су се обрушиле норме два наведена текста свом својом тежином, оном којом звуче петрифициране речи док напуштају уста Ајни-ефендије. Над себром се у збирци *Тражим ѿомиловање* потенцијално извршава сила ригидног Законика највећег српског владара, а над Харуном сила *Курана*, манифеста једне од најбројнијих монитеистичких религија на свету.

Иако њихов књижевно-уметнички дух у овом раду није у првом плану, он је неспоран. Законик и Куран јесу литерарни артефакти јер представљају текст, скупину слова чији низови отеловљују правила и норме установљене (само)вољом властодржаца чија се власт, а тиме и сила и неправда, темеље на вези са божанским. *Куран* је света књига Алахова, *реч божија* (Танасковић 2018: 58), а *Законик* је скуп казни и одредби владара који влада с благословом хришћанског Бога. Када је реч о оба дела, као читаоци присуствујемо сцени борбе малих, друштвено невидљивих људи са ветрењачама политичког система отеловљеном у слову закона. То је неравноправна борба човека који моли против одлучиоца, законобранитеља и законодавца, који је, истовремено, супериорни ентитет - власт.

Наспрам њих стоје дервиш Ахмед Нурудин и песникиња, побуњеници против строгости која прети да прогута униженог јадника. Њих двоје су бунације против сурових мера ригидних

канонских дела којима се овај рад бави. Уставши против прекомерне ригидности норми *Душановоїзаконика*, песникиња постаје саборац дервиша који је „[...] нагазио на ријеч побуна као на змију; открио ју је у себи [...], препознао у себи побуњеника у настајању [...]” (Делић 2014: 29). И Максимовићева, с љубављу према човеку, сваком и било ком, и шејх, вођен моралном нормом братске повезаности, ускличу: ПОБУНА!

Из оба дела искрсавају сложена питања добра и зла, правде и неправде, насиља система, макар то био систем закона, над појединцем чија социјално-егзистенцијална инфериорност и имовинско-финансијска ништавност омогућавају и поплочавају пут ка њему као жртви одвајкада постојећег, а све суровијег и нељудскијег одмеравања снага између потлачених и повлашћених. Централно питање на коме ће се задржати овај рад је питање побуне Десанке Максимовић и Ахмеда Нурудина против цара Душана и дехуманости његовог Законика, као и дехуманости *Курана*, коју вештачки учитава кадија на почетку романа *Дервиш и смрт*.

Позиција Ајни-ефендије коресоондира са позицијом цара Душана у збирци *Трајим йомиловање*. Обојица су властодршци, који владају овенчани вољом Бога односно Алаха, потпомогнути светом књигом и *Закоником*. У основу њихове устоличене позиције ауторитета лежи страхопоштовање као корен њихове владавине засноване на принципу догматичности, застрасујуће окоштале у свом слепилу за људско (ст), за сиромаша, себра, писара грешног, малог човека који не заборавља да је мали.

Алтруизам као категорију човечности налазимо у лицу које моли, у дервишу и песникињи с том разликом што је њена љубав према угроженом човеку исконска, зенска, мајчинска, људска, док је дервишева укорењена у дужности.

Но, и поред тога, његова позиција молиоца кореспондира са позицијом молиоца у којој се у песничком манифесту о

љубави према обесправљеном другом налази Десанка Макси-мовиц. У Селимовићевом роману, тај други се зове Харун. То је молба, тачније молитва упућена моћнику, однос у коме вербалне, а истовремено и морално-етичке вредности један другом у лице бацају не само дервиш и кадија, цовек/жена и владар већ мека сила човечје душе и тврда сила кодекса. Човек, то је Харунов брат. Жена, то је Десанка.

Њена „збирка Тражим помиловање је блага али одлучна побуна и аутентични покушај да се величином саге која стоји само иза истине и правде, омете друштвена неправда, да се оповргне закон као инструмент воље јаких над слабијима, где је човек сведен на голо и круто слово закона [...]” (Андрејевић 1999: 51), онако како Харуна своди Ајни-ефендија.

Обраћање кадије и цара Силног карактерише одсуство разумевања за појединачног цовека у име ког проговарају шејх и песникиња. Они бране хуманост као вредност. Њих двоје се залазу за слабијег. Душан и Ајни-ефендија су мисаоно зазидани у вредносну кулу од начела у којој за људскост нема места, времена, прилике, а ни потребе. Бранећи кодекс, они бране страховладу. То чине успостављајући и одржавајући страхопоштовање у ком је много више страха од суровости казне за злочин кога нема.

Оба документа краси неприкосновеност норми које се у њима налазе. Уставна природа Душанов законика пандан је верско-законодавном карактеру муслиманске *Светле књије* преко које Селимовићев роман успоставља однос са исламом и „[...] прописима које је Алах непосредно утврдио и према којима се мора управљати човеково понашање у укупном свом спољашњем очитовању, у односу према Богу, према ближњима и према самоме себи. Истовремено, то је и морални кодекс у стварима духа и срца. Овај вечни и непроменљиви Божији закон назива се шеријат [...]” (Танасковић 2018: 131).

Сцена у роману у којој се види дијалогска противречно-
стјеНурудинов дијалог са кадијом, који је „нижи мировни
судија који суди по верским законима (према шеријату)” (Се-
лимовић 2004: 438). Ахмед Нурудин и кадија, на основу чијег
налога је Харун ухапшен, воде разговор у форми дијалога, али
Ајни-ефендијине речи нису ништа друго до цитати из *Кур’ана*
којима „одговара” на дервишево распитивање за брата при
чему сваки цитат треба схватити као кадијину пресуду дерви-
шевом брату. Његов и Нурудинов покушај дијалога заправо је
био „[...] мегдан хиљаду година старих ријечи [...]” (Селимовић
2004: 133) од којих су се шејхове тицале човека, а кадијине *ре-*
ченице из књиџа(2004: 132) су искључиво оне које пропагирају
куранску догму:

„Охоло су земљом ходили и ружне сплетке плели”.

„О коме то говориш? Не могу да вјерујем да говориш о
моме брату. То Бог каже о невјерницима, а мој брат је пра-
вовјерни”.

„Тешко онима који не верују”.

„Чуо сам да је затворен због неких ријечи”.

„Не може бити тајног споразумијевања и сашаптавања
међу тројицом а да Бог не буде четврти међу њима. Тајни
састанци су сатанино дјело, јер сатана хоће да растужи
правовјерне”.

„Добро познајем свог брата, није могао да учини зло!”

„Не буди помагач и залеђе невјерницима!”

„Брат ми је, забоба!”

„Ако су вам ваши очеви, ваши синови, ваша браћа, ваше
жене, ваше породице, милији од Бога од његова посланика
и од борбе на његовом путу, не очекујте милост Божију”¹⁰⁵.

---

¹⁰⁵ Све реплике дијалога су наведен из Меша Селимовић. *Дервиш и смрт*,
2004, стр. 134.

Овај назови дијалог осликава супериорност позиције властодршца, чија је последња, одлучујућа и пресуђујућа. То потврђује Нурудинова мисао да је „[...] и Куран опасан ако божију реч о грешницима вежеш уз онога ко одређује гријешнике” (Селимовић 2004: 133), као што их одређује *Душанов законик*, односно сам цар Душан.

И за грешне помиловање песникиња тражи од цара. У збирци *Тражим њомиловање* она му се директнообраћа у песмама: „За земљу куда војска прође”, „За војничка гробља”, „За Марије Магдалене”, „За паству срца”, „За сужње помиловане” речима: „Царе Душане, тражим помиловање.”

Песма „За мађионичаре” почиње захтевом песникиње: „помиловања тражим, царе,” песма „За погубљена љубавна писма” апелом: „милости, царе”, песма „За последње дане” почиње песникињиним директним обраћем: „царе Душане”, чега нема у песми „За себра”, али има захтева за помиловањем, као што га има на самом почетку песама „За слугу Јернеја” и „За алкохоле”, „За свадбе без венчања”, „За апокрифе”.

Тим захтевом, „тражим помиловање”, се завршава песма „За оне који не умиру на време”. Песма „За нероткиње” почиње речима: „благоразумевање тражим”, а песма „За јерес” речима: „благоразумевање молим”.

Песму „За себарске жене” отварају речи: „милости молим”, а исти мотив молбе за милост налазимо у роману *Дервиш и смриш*, у дијалогу Ахмеда Нурудина и његовог оца пред шејхов одлазак код муселима. Дервиш каже: „Данас ћу ићи муселиму. Да сазнам разлог и да молим милост” (Селимовић 2004: 74).

Збирка Десанке Максимовић окренута је ка историји, кроз повратак на документ из 14. века, праву, с обзиром да је реч о *Душановом законик*у из 1349.г., религији путем религијске димензије исказане кроз љубав и милосрђе према свима, чак и ако су криви, насупрот мотиву суровости *Законика*, који прописује сурове казне за кривце:

Чедоудица, ѿрељубник, најахалаи,
Онај коѿа злоѿакосни ђаво узе,
Бадун, доѿумил и јеретѿик,
Слабић који на суду не ѿвори ѿраво,
Човек који скрнави иконе светѿих,
Биће сурово кажњен ѿо законима мојим,
Али не суровије неѿо шиѿо у закону сѿѿоји.

(„Проглас”, стр. 44)

Сурова казна у роману *Дервиш и смрт* је хапшење Нурудиновог брата Харуна који је утамничен зато што је, будући да је службовао код кадије као писар, „[...]сазнао да је „саслушање једнога кривца, једне унапријед осуђене жртве, коју није ни познавао [...]” (Делић 2014: 31) било написано унапред, пре него што је дошло до било какве правне радње, пре суђења, прикупљања доказа, чак и пре него што је наводни кривац уопште био ухапшен. То саслушање на које је Харун наишао доказ јелажираногсудског процеса. „[...] можда га је показао некое, можда су га ухватили с тим списима, тек затворили су га. Сувише је знао” (Селимовић 2004: 100). За Харуново хапшење дервиш вели: „Нејасно мислим да је мјера сурова [...]” (2004: 89).

Разлика у мотивима суровости ова два дела је та што у песничкој збирци *Тражим ѿомиловање* она проистиче из римско-византијских закона¹⁰⁶ на које се угледао цар Душан када је обликовао сопствени *Законик*, а у роману *Дервиш и смрт* она није правно утемељена упркос муселимовој реченици: „Закон је строг, ја му служим” (Селимовић 2004: 85).

У наредном делу дијалога се најбоље види дијалошка позиција муселима и Ахмеда Нурудина. Ова секвенца започиње дервишевим питањем: „Ако је закон строг, треба ли ми да буде-

¹⁰⁶ Александар В. Соловјев, *Посѿанак и значај Душанова закона*, 2017, стр. 38

мо курјаци?”(2004: 85)Муселимов одговор је контранапад: „Је ли куријачки бранити закон или га нападати као ти?” (2004: 85)Дијалошки однос бива заокружен Нурудиновом реченицом датом у форми унутрашњег монолога: „Хтио сам да кажем да је курјачки бити суров по сваку цену” (2004: 85).

Суровост *Душановој закона* има легитимитет у строгости закона које у себи баштини, као што је „[...] сурови византијски систем телесних и смртних казни [...]” (Соловјев 2017: 38)док суровост у Селимовићевом роману нема упориште. То указује на чињеницу да цар Душан доношењем свог *Законика* ограничава своју (само)вољу, што и сам потврђује у песми „О праштању”, која заокружује збирку:

*Ја сам цар заробљен законима
које њројисујем сам.*

(„О праштању”, стр. 184)

Сродност мотива непостојеће кривице из *Душановој законика* присутног у песничкој збирци *Тражим њомиловање* са романом *Дервиш и смрт* је та што ни у том, најважнијем формално-правном документу феудалне Србије не постоји конкретно кривично дело које је извршено, за које починилац мора да одговара, већ је реч о незаконитим радњама које Законик наводи и њима одговарајућим казнама¹⁰⁷. „Значи, у стиховима је присутна фикција о казнама за грехове и недела према којима је цар нормирао однос у свомеЗаконику. Спореше је изазвала законска одредба, а не учињено дело и изречена казна” (2007: 143).Песникиња се противиинстанци казненамењене кривцима. О томе говори песма „За јерес”:

---

¹⁰⁷ Слободан Ж. Марковић, „Тражим помиловање – лирске дискусије са Душановим Закоником или дијалог песника и цара” *У:збирка Тражим помиловање Десанке Максимовић, Задужбина „Десанка Максимовић”, Београд, 2007, стр. 143*

Блаґоразумевање молим
За јерес шїо се шири
У њределима царстїва њвојеїа
Да свей њек од ње њостїоји,
За јерейїка шїо ѡврди да ѡре њеїа
Није било ѡжара ни вулкана,
Ни месечина, ни сунаца,
Ни њем ѡсуйїих шума, ни снеїа,
Да истїорије реке ѡек од јуче ѡене се и хуче.

(„За јерес”, стр. 72)

Реч *јерес* се примарно односи на „[...] *латїнску јерес* – католике, *дабунску јерес* – богумиле и јеретике нехришћане[...]” (Петакковић 2017 : 85). За њих је *Законик* предвиђао оштре казне.¹⁰⁸ Међутим, у контексту ове песме, тај термин се односи на „[...] многолику људску заблуделост [...]” (2017: 86)

Ова песма доказује дијалошку противречност песникиње и цара, као и његовог *Законика* чијој законом одмереној суровости намењену преступницима супротставља начело хуманости присутно у речидлаґоразумевање. Феномену суровости она се супротставља благошћу и разумевањем. Мекоћа којом одише изабрана реч је суптилна, али снажна критика правној снази Душановог правног акта који свом својом силином прети да се обруши на оне који су кривицом својом заслужили сурово кажњавање.

Визуелна метафора ових стихова би могао бити сусрет великог владара, Душана, не без разлога Силног, у доба својих највећих освајачких успеха, понесеног амбицијом, амплификованом жељом да од свог царства „[...] оствари један велики задатак: да од српске расне снаге и од византијско-римске тра-

---

¹⁰⁸ *Истїо*.

диције створи једну велику државу, у којој су једнаки освајачи и освојени, у којој сви, до самог цара, поштују закон донет од владара и од Земаљског Сабора” (Соловјев 2017: 38) са скромном монахињом чије очи и осмех зраче нежношћу која кроти Душанову силовитост.

Дијалошку противречност у роману *Дервиш и смрт* налазимо још у сцени дијалога Ахмеда Нурудина и муселима:

„Знаш ли зашто је затворен?

„Дошао сам да питам.”

„Ето, не знаш ни зашто је затворен. А долазиш да молиш, без обзира шта је учинио.

„Нисам дошао да молим”

(Селимовић 2004: 84).

У највећем броју песама у овој збирци ни Десанка Максимовић не моли. Она тражи, захтева, њен апел цару има снагу ургенције. Она се супротставља оштрини царевих казни и пледира за помиловање, опрост, за благоразумевање чак и за кривце. На своје милосрђе добија одговор од самог цара у песми „О праштању”:

*Ја нисам дої.
Само је он моћан толико
да њрашїа,
само о њему не ѿовори нико
да је слаб кад оїросїи
и да је кривцу саучесник,
да је бадун кад ѿомилује бабуна [...].¹⁰⁹*

(„О праштању”, стр. 184)

---

¹⁰⁹ Сви стихови наведени из: Десанка Максимовић, *Тражим помиловање : лирске дискусије с Душановим закоником*. Интегрално критичко издање. Народна библиотека Србије, Београд, 2013.

Својим одговором цар Душан остаје у оквирима сопственог људског идентитета, као и Мухамед, што је „[...] само човек без икаквих божанских или натприродних атрибута” (Танасковић 2018: 30). Једино божје у вези са њим је милост по којој влада. Та милост му је дарована од бога. Он је омеђен правним регулама сопственог закона, али он не претендује да изиграва бога, јер то није. Он се позива на право, које одређује ко су кривци и како треба да буду кажњени. Праштање кривцима, као и Ахмед Нурудин, оставља богу.

*Ја сам цар
И немам рашија
Силазији као крвник међу људе,
И мада владам по милости боја,
Нисам бој да прашијам.*

(„О праштању”, стр. 184)

Божјој милости се нада и Ахмед Нурудин. То сазнајемо из његовог дијалога са оцем. Нурудин се обраћа оцу речима:

„Не брини, све ће бити добро, с божјом милошћу” (Селимовић 2004: 75).

Али милост ауторитета, муфтије, не добија: „Жута трома рука није у часу краткотрајне бодрости написала: пустити затвореника Харуна” (Селимовић 2004: 163).

Ова два дела повезује божанско право властодршца који проговара језиком права, моралног и/или кривичног закона, а који се, заклањајући се иза норми, прописа, правила и закона, оглушује о људскост. Цар Душан, кадија, муселим, муфтија, на основу власти коју врше, доносе одлуке о животу и смрти, одлучују о судбинама чланова своје заједнице, било верске или друштвене. За разлику од њих, цар Душан и Ахмед Нурудин последњу, одлучујућу реч, ону о праштању и милости, препуштају Богу.

Дервиш препушта богу да одређује ко је крив речима: „А само Бог зна свачију кривицу, људи не знају” (2004: 62). Цар Душан је, иако законодавац, ипак, само човек, а „човјек није Бог, и његова снага је баш у томе да сузбија своју природу” (2004: 14) и то је све што треба рећи о (само)вољи владара.

Оба дела, и песничка збирка *Тражим њомиловање* Десанке Максимовић и роман *Дервиш и смрт* Меше Селимовића завршавају се неуспехом у погледу тражења милости од ауторитета за „обичног”, малог човека, што сведочи о злом удесу људи који су имали ту несрећу да се роде, живе и умру као безимени себри, с том разликом што у српском роману себар има име и ништа више од тога, осим људскошћу овенчаног ореола жртвованог мученика, за који властодршци не хају, као што за суровост намењену убогим не хаје Душан, не без разлога у историји упамћен као Силни.

ИЗВОРИ

- Максимовић, Десанка, *Тражим ѿмиловање : лирске дискусије с Душановим законом*. Интегрално критичко издање. Приредио Станиша Тутњевић. Београд: Народна библиотека Србије, 2013.
- Селимовић, Меша, *Дервиш и смрт*, Београд: НИН, 2004.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрејевић, Даница. *Поезија Десанке Максимовић*. Приштина: Јединство, 1983.
- Бахтин, Михаил. *Проблеми ѿеѿиике Досѿојевскоѿ*. Београд: Zepher Book World, 2000. Приступљено 6. јануара 2023. год. https://kupdf.net/download/mihail-bahtin-problemi-roetike-dostojevskog_58d28c2fdc0d60ef70c34636_pdf
- Вуковић, Игор, Бајовић, Вања. „Садржина помиловања и поједине недоумице у његовој примени” у *АНАЛИ Правноѿ факулѿетѿа у Беоѿраду*, Vol. 65, 1, 2017, АНАЛИ 65–1-ЧЛАНЦИ | САДРЖИНА ПОМИЛОВАЊА И ПОЈЕДИНЕ НЕДОУМИЦЕ У ЊЕГОВОЈ ПРИМЕНИ (anali.rs), стр. 59-81. Приступљено 5. јануара 2023. год.
- Грубачић, Слободан. *Александријски светионик: ѿумачења књижевности од александријске школе до ѿѿѿмодерне*. Нови Сад/Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2012.
- Делић, Јован „Златна деценија Меше Селимовића” у: *Меша Селимовић*, приредио Јован Делић, Антологијска едиција Десет векова српске књижевности, књ. 66, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2014, стр. 7-33.
- Деретић, Јован, „Законик као инспирација” у: *Књижевност*, год. 48, књ. 99, бр. 5/6, 1993, стр. 578-583.
- Живковић, Драгиша (ур.). *Речник Књижевних ѿермина*, Београд: Институт за књижевност и уметност у Београду,

Нолит: 1984. <https://slavovs.files.wordpress.com/2015/07/d180d0b5d187d0bdd0b8d0ba-d0bad19ad0b8d0b6d0b5d0b2d0bdd0b8d185-d182d0b5d180d0bcd0b8d0bdd0b0.pdf> Приступљено 6. јануара 2023. год.

- Кршљанин, Нина, *Српске средњовековне њовеље као извор Душановој законика*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2013, https://core.ac.uk/download/pdf/296572134.pdf?fbclid=IwAR2t_UePPCNmt_-LQMwba4x_CWoWXA8Fy6JfgBEgIyndDH9ZOxahHbLYUkQ. Приступљено 5. јануара 2023. год.
- Марковић, Ж. Слободан, „Тражим помиловање – лирске дискусије са Душановим закоником или дијалог песникаи цара”, у: *Збирка Тражим њомиловање*, пр. Ана Ђосић-Вукић, Задужбина Десанке Максимовић, Београд, 2007, <http://zdm.nb.rs/dokumenti/trazim-pomilovanje-48.pdf>, стр. 139-150. Приступљено: 6. јануара 2023. год.
- Огњеновић Тамара, *Благо Србије: културно-историјска баштина*. Београд: Младинска књига, 2016.
- Петаковић, Славко, „Дијалошка отвореност књиге песама *Тражим њомиловање* Десанке Максимовић” http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/msc_pred/2017-6/msc_pred-2017-6-ch7.pdf Приступљено 6. јануара 2023. године.
- Соловјев, В. Александар, *Посџанак и значај Душанова законика*. Београд: Досије студио, 2017.
- Танасковић, Дарко, *Ислам: дојма и живои*. Београд: Српска књижевна задруга, 2018.

MARIJA TERZIĆ

THE DIALOGIC NATURE OF DESANKA MAKSIMOVIC'S I AM SEEKING APARDON POETRY COLLECTION AND THE NOVEL DEATH AND THE DERVISH IN THE LIGHT OF DUSAN'S CODE AND THE QURAN

SUMMARY

The paper tacklesthe *I Am Seeking a Pardon* poetry collection written by Serbian poetess Desanka Maksimović and the novel *Death and the Dervish* written by Serbian writer Meša Selimović in the light of the phenomenon of dialogicity the way it was understood by Mihail Bakhtin in his book named *Problems of Dostoevsky's Poetics*. This paper analyzes the dialogues of the poetess with *Dušan's code* marked by the presence of two voices one of which belongs to the author and the other to the emperor, as well as the novel *Death and the Dervish* fraught with dialogues out of which the ones between Ahmed Nuruddin with the muslim and the kadia Aini-effendi stand out. The paper aims to show the dialogic position of a human being and the authority defending its position on the basis of the Code and *the Quran*. The basic motive connecting those dialogues is the rebellion of Desanka Maksimović and Ahmed Nuruddin as a sign of protest against cruelty in the form of punishment for a non-

existent crime. Their rebellion is motivated by the humanity immanent to every human being. Both Desanka Maksimović and Ahmed Nuruddin plead for the rulers' mercy, even though God is the only one who can forgive people for their wrongdoings. The emphasis will be on the binding, mandatory character of two historical documents, *Dušan's Code* and Quran, followed by the supreme political and religious authority.

KEYWORDS: dialogue, dialogic position, punishment, pardon, mercy, cruelty, *Dušan's Code*, *Quran*